

Ersin DURMUŞ*

**OSMANLI DEVRİ İSLAMİ TÜRK ŞİİRİNDE
TEVEKKÜL VE TEVEKKÜL KONULU İKİ
YEK-AHENK GAZEL**

**TAWAKKUL (TRUST IN ALLAH) IN
OTTOMAN PERIOD ISLAMIC TURKISH
POETRY AND TWO YEK-AHENK GHAZALS
ON TAWAKKUL**

ÖZET

İslami Türk şiiri, İslam'ın kabulünden günümüze kadar teşekkül eden Türkçe şiirleri ifade eden, kapsayıcı bir başlıktır. Başlıkta herhangi bir sınırlandırma yapılmadığında söz konusu zaman dilimine ait birçok nazım biçimi, nazım türü, edebî akım bu başlık altında düşünülebilir. Bu çalışmada, tevekkülün edebiyata referans olan dinî yönlerine ana hatlarıyla temas edildikten sonra Osmanlı Devri İslami Türk Şiirinde Tevekkül başlığı altında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Yek-ahenk gazelin tanımı ve kavramın tarihî arka plânı ile ilgili bilgi verilerek Sabrî'ye ve Erzurumlu Zihnî'ye ait tevekkül konulu iki yek-ahenk gazel değerlendirilmiştir. Ayrıca yirmi bir şairden alınan örnek beyitlerin dil içi çevirisi yapılmıştır. Çalışmanın amacı tevekkül kavramının İslami Türk şiirindeki kullanımını örnekler üzerinden ortaya koymaktır. Bu çalışmada İslami Türk şiiri deryasından seçilen sınırlı sayıda örnek kullanıldığından söz konusu çıkarımlar bu konuda bir fikir verse de genele teşmil edilecek boyutta değildir. Söz konusu örnekler Osmanlı dönemi manzum metinleri ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda şairlerin, tevekkül kavramını; aşkla ilgili eziyetlere sabretmek, dünyevî sıkıntılara göğüs germek, dünyevî ve uhrevî beklentilere kavuşmak, kadere ve takdir edilen rızka razı olmak gibi konularla ilişkili olarak kullandıkları görülmektedir.

Anahtar kelimeler: İslami Türk şiiri, tevekkül, gazel, yek-ahenk.

ABSTRACT

Islamic Turkish poetry is a title that refers to Turkish poetry written from the acceptance of Islam to the present day. Many verse forms, verse genres, and literary movements belonging to this time period can be considered under this title. In this study, after outlining the religious dimension of tawakkul, a general evaluation was made under the title of Tawakkul in Ottoman Period Islamic Turkish Poetry. After giving information about the yek-ahenk ghazal, two yek-ahenk ghazals about tawakkul belonging to Sabrî and Erzurumlu Zihnî were evaluated. Intralingual translation of the couplets taken from twenty-one poets has been made. The aim of the study is to reveal the use of tawakkul in Islamic Turkish poetry. Since the study uses a limited number of examples selected from Islamic Turkish poetry, the conclusions in question cannot be generalised, although they give an idea about this subject. The examples are limited to the poetry of the Ottoman period. It is seen that the poets use the concept of tawakkul in relation to subjects such as being patient with the torments related to love, enduring worldly troubles, achieving worldly and otherworldly expectations, and being content with fate and providence.

Keywords: Islamic Turkish poetry, tawakkul, gazhal, yek-ahenk.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara/Türkiye. E-posta: ersin.durmus@asbu.edu.tr / Asst. Prof Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Divinity, Department of Turkish-Islamic Literatur. E-mail: ersin.durmus@asbu.edu.tr

Giriş

Tevekkül sözlüklerde güvenmek, bel bağlamak, vekil tayin etmek, havale etmek gibi anlamlarda kullanılır. Bir terim olarak ise Allah'a güvenerek halkın elinde olanlara göz dikmemek; vaat edilene güvenmek; yalnızca Allah'a sığınmak; kalbin Hakk'a itimat etmesi; vesvese, endişe ve rızık kaygısının yok olacağı ve insanın huzura kavuşacağı bir güven hali gibi anlamlara gelir (Uludağ, 2002, ss. 351-352).

Tevekkül konusunun İslami literatürde önemli bir yeri vardır. İslam âlimleri bu kavramı derinlemesine ele almışlardır. Bunun sebebi Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde tevekkülün sıkça vurgulanmasıdır. "Kur'an-ı Kerim'de tevekkül kavramı kırk ayette değişik fiil kalıplarında, dört ayette mütevekkil şeklinde yer almakta, vekil kelimesi çoğu Allah'ın sıfatı şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir" (Çağrı, 2012, s. 1). Bunlardan biri olan Âl-i İmrân sûresi 159'uncu ayet-i kerimede Hz. Peygamber'e (aleyhisselam) hitaben Allah Teâlâ: "Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever" (*DİB Kur'an-ı Kerim Meâli*, 2011, s. 79) buyurmaktadır. Bir hadis-i şerifte de Hz. Peygamber (aleyhisselam) sakınılması gereken bazı haramları zikredip bunlarla birlikte "hesaba çekilmeden cennete girecekler arasında tevekkül eden kimselerin olacağını müjdelemiştir" (Gökcan, 2018, s. 158). İmam Gazali (2023, s. 174) tevekkülü terk etmenin büyük tehlikelere ve insanın başına büyük işlerin gelmesine sebep olacağını belirtir. Tasavvufta tevekkül, hususi bir makam olarak ele alınır. *El-Lüma'*da tevekkül; müminlerin, havâssın ve havâssu'l-havâssın tevekkülü olarak üç başlık altında ayrıntılı olarak işlenmiş ve yüce bir makam olarak tavsif edilmiştir (Yılmaz, 2016, ss. 50-52). Tevekkülle ilgili dinî kaynaklı bu tür terğib ve terhîbler tevekkülün Müslümanlar arasında örf mesabesinde yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu durumun tabii bir sonucu olarak da tevekkül konusu, edebî metinlerde geniş bir yer tutmuştur.

Bu çalışmada öncelikle "Osmanlı devri İslami Türk şiirinde tevekkül konusuna ana hatlarıyla değinilmiştir. Bu bağlamda beyitlerden hareketle, tevekkülü doğru anlamakla ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra "yek-ahenk" kavramı üzerinde durularak tevekkül konulu iki yek-ahenk gazel, şiir dili ve tekniği açısından incelenmiştir. Müstakil bir konu etrafında şekillenen şiir yekûnunun, şairlerin o konuya verdikleri önemin göstergelerinden biri olmasından hareketle, münhasıran tevekkül konusunda yazılmış gazellerin konuyu örneklendirmek açısından faydalı olacağı değerlendirilmiştir. Çalışmada Osmanlı devri İslami Türk şiirinde tevekkül konulu tüm şiirleri tespit etme amacı güdüldüğünden sadece örneklendirme yoluna gidilmiştir. Ayrıca konusu dışında herhangi bir ölçüte tabi tutulmaksızın seçilen beyitler ve beyitlerin dil içi çevirileri verilmiştir. Çalışmada kullanılan örnekler, birkaç istisna dışında divanlardan seçilen ve içinde "tevekkül" kelimesi geçen manzumelerle sınırlandırılmıştır.

İslami Türk şiirinde tevekkül ile ilgili kullanımların sadece tevekkül kelimesi ya da kelimenin vekil, mütevekkil gibi kökteşleri ile sınırlı olmadığı; tevekkülün tefvîz, başa gelenlere tahammül, kadere rıza, teslimiyet gibi anlamlarda kullanıldığı düşünüldüğünde konunun bir makalede tüm yönleriyle ele alınamayacak hacimde olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada İslami Türk şiirinde tevekkül ile ilgili tüm örnekler incelenmediğinden buradaki tespitler ancak genel geçer kanaatlere kaynaklık edebilir. Yapılacak yeni çalışmalar neticesinde tevekkül ile ilgili farklı kullanımlar ortaya konulduğunda bu konuda daha kesin ve bilimsel yargılara varmak mümkün olacaktır. Esasen bu yaklaşım, Türk edebiyatı kapsamındaki benzer tüm konular için geçerli olmalıdır.

Osmanlı Devri İslami Türk Şiirinde Tevekkül

Tevekkülün, klâsik Türk edebiyatı, tekke-tasavvuf edebiyatı, halk edebiyatı gibi sınıflandırmalar altında değerlendirilen birçok metnin ortak konusu olduğunu söylemek mümkündür. Türk edebiyatında isimlendirme meselesi, araştırmacıların özellikle üzerinde durdukları bir husustur. Bilhassa Osmanlı devri Türk edebiyatını isimlendirme konusunda bir ittifak söz konusu değildir. Ancak bu konu çalışmanın sınırlarını aşacağından burada derinlemesine ele alınmamıştır.¹ Bu çalışmada tercih edilen “İslami Türk şiiri” ifadesiyle, “İslami muhtevalı Türkçe manzum eserler” kastedilmektedir.² Çalışmada kullanılan örneklerin tamamı manzum ve mukaffa şiirlerden seçilmiştir. Nitekim İslami Türk edebiyatı mahsullerinin büyük bir kısmını “manzum şiirler” teşkil etmektedir. Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan ve manzum olmayan bazı metinlerin de şiir kabul edileceğine dair görüşlerin meyvesi olan serbest şiir örnekleri ise günümüzde oldukça yaygındır.

İslâm dininin kabulünden bu yana Türk edebiyatında tevekkül konusunu farklı şekil, yöntem ve edebî telakkilerle ele alan çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Osmanlı devri Türk edebiyatı da bu anlamda oldukça zengindir. Tevekkülün İslami Türk edebiyatında sıkça işlenmesi, Kur’an-ı Kerim’de, sünnet-i nebevîde ve tasavvufta bu konuya önem verilmesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim Kur’an, sünnet ve tasavvuf İslami Türk şiirinin öncül kaynaklarıdır.

İslami Türk şiirinde tevekkül ile ilgili örnekleri iki kategoride ele almak mümkündür. Nitekim bazı şairler tevekkül ile ilgili görüş beyan etmeksizin tevekkül konulu örnekler ortaya koyarken bazı şairlerin ise tevekkülün nasıl olması gerektiğine dair doğrudan ya da dolaylı ifadeleri vardır. Bu görüşlerin kaynakları da doğal olarak İslami referanslardır.

Gelibolulu Mustafa Âlî, tevekkülü, kendini Hakk’a teslim eylemek olarak tanımlamaktadır:

Hakk’a teslîm eyle kendüñ tut tevekkül riştesin

Her murâdun elde bil lecc itme ‘Âlî sözi kes (Aksoyak, 2018, s. 78)

Ancak bu tevekkül dil ile sınırlı kalmayıp gönülde samimiyet köklerini salarak tam teslimiyet halini almalıdır. Tevekkül ediyorum diyen insan bir sıkıntıya maruz kaldığında ah edip gözyaşı dökerse bu hal tevekküle hâlel getirir. Edep yolunda bu iniş ve çıkışlara itibar edilmez. Nailî-i Kadîm bu tespiti veciz bir şekilde şöyle ifade etmiştir:

Verir tevekkül ü teslîme eşk ü âh halel

Reh-i edebde nişîb ü firâza bakmazlar (İpekten, 2019, s. 316)

Tevekkülün nasıl olması gerektiğini anlatan bu tür örneklerin, ilk bakışta iradeyi arka plana attığına dair bazı düşünceler akla gelse de meseleye bütüncül bakıldığında kulun, üzerine düşeni yapmaması gerektiğine dair bir mesaj içermediği görülür. Örneğin:

Kıl tevekkül iste rızkuñ kâsimu’l-erzâkdan

¹ İslami Türk edebiyatı/şiirini isimlendirme hususunda bilgi için bk. Köksal, (2005, s. 23); bk. Bilgin (2011, s. 381); bk. Kemikli (2017, ss. 179-180).

² Bu ifade, Türkçe olmayan İslami muhtevalı eserlerin mutlak manada İslami Türk edebiyatı / Türk-İslam Edebiyatı kapsamına giremeyeceği şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim bu genel bir kaide olsa da Mesnevî-i Ma’nevî (Farsça), Kasîde-i Bürde (Arapça) gibi müşterek İslam edebiyat havzasına mâl olmuş eserler kanaatimizce gerek millet ve şairler üzerinde bıraktıkları etki gerek Türkçe tercüme ve şerhlerinin yoğunluğu ile İslami Türk edebiyatının kapsamı dışında tutulmamalıdır.

Kûşe-i bî-tûşeñe gökden su yağa aş ine (Kavruk & Selçuk, 2017, s. 127)

diyen Filibeli Vecdî, hayatını değişik şehirlerde müderrislik ve kadılık yaparak geçirmiştir (Kavruk & Selçuk, 2017, s. 3). Hem maişetini çalışarak temin eden hem müderrislik ve kadılık gibi görevler ifa eden birinin sözlerini bağlamından koparıp “bir köşede beklemek suretiyle tevekkül edilerek gökten su ve yiyecek beklenmesini” tavsiye ettiğini düşünmek bilimsellikten uzak bir yaklaşım olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin eski gücünü yitirdiği, yeni kuruluş sancılarının yaşandığı ve edebiyatta sosyal mesajların daha çok verildiği yakın dönemden, tevekkülün yanlış anlaşılmasıyla ilgili en güzel edebî örnekleri Mehmet Akif'in şiirlerinde bulmak mümkündür. Safahat'ın birçok bölümünde tevekkülden sitayişle bahseden Akif, yine birçok yerde tevekkülü yanlış anlayanları eleştirmiştir. Bu eleştirilerden biri de “Azimden Sonra Tevekkül” başlıklı manzumede, dinin emri olan çalışmayı ihmal ederek tevekkül ettiğini düşünenlere yöneliktir:

“Allâh'a dayandım!” diye sen çıkma yataktan...

Mânâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan! (Ersoy, 2021, s. 854)

Âkif gibi hem XIX. hem XX. asrı gören Alvarlı Muhammed Lutfî de tevekkülü, cömertlik, cesurluk ve gayret ile beraber zikrederek tevekkülün doğru anlamını en öz hâliyle vurgulamıştır.

Sehâvet şecâ'at gayret tevekkül

Hidâyeti kalbde mihmân ederler (Kemikli, 2014, s. 92)

Bu ifadeler Efe hazretleri olarak da bilinen Alvarlı Muhammed Lutfî'nin tercüme-i hâlinin âdeta manzum ve öz bir ifadesidir. Hidayeti kalpte ağırlayabilmek için bu dört güzel hasletin birlikteliğine ihtiyaç vardır. Bir başka ifadeyle; cesaret ve gayret göstermeden tevekkül ettim demek hidayet hususunda bir zaafiyet anlamına gelmektedir.

Çalışmada incelenen örnekler Osmanlı devri İslami Türk şiirinde tevekkül kavramının, maşuktan gelen cefa ve ona kavuşma yolunda rakiplerle mücadele başta olmak üzere diğer dünyevî sıkıntılar ve başa gelen musibetlerle ilgili yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca tasavvuf yolunda, kader ve kazaya rıza hususunda, dünyalık beklentilerde tevekkül ile ilgili kullanımlar dikkat çekmektedir.

Yek-Ahenk Gazel

En sade ifadesiyle; beyitler arası konu bütünlüğü olan gazellere “gazel-i yek-ahenk” denir (Mermer & Koç Keskin, 2016, s. 73). Saraç (2014, s. 49), beyitlerde aynı konunun anlam ilişkisi içerisinde işlendiği ve konu bütünlüğünün açıkça görüldüğü gazellere yek-ahenk gazel denebileceğini vurgular.

Yek-ahenk tabirinin bir terim mi yoksa bir beğeni ifadesi mi olduğunu araştıran Yalçınkaya (2019, ss. 250-251), ibarenin geçmişine de ışık tutar. Yek-ahenk ibaresinin, taradığı çok sayıda tezkirede, divan incelemesinde, şerhlerde, belagat kitaplarında ve Tebdiz'de bu anlamda bulunmadığını; ibarenin Tanzimat devrinde Muallim Naci ile birlikte kullanılmaya başlandığını vurgular. Eserinde büyük oranda Muallim Naci'den etkilenmiş olan Tâhirü'l-Mevlevî (1994, s. 180) yek-ahenk tabirinin, beyitleri arasında manaca münasebet bulunan manzumeleri; hususiyle de bu tür gazelleri ifade etmek için kullanıldığını aktarırken Arap şairlerin gazeli, yek-ahenk olarak

söylediklerini; her beytinde başka bir şeyden bahseden gazellerin İran şairlerinden Türk şairlerine geçtiğini ifade eder.

Günümüzde “yek-ahenk” tabirinin anlam bakımından birbiriyle alakalı mısraların bir araya gelmesi ile ortaya çıkan; dolayısıyla kendi içinde konu bütünlüğüne sahip olan gazeli ifade eden bir terim olarak kullanımını ise oldukça yaygındır.

Bir manzumenin yek-ahenk olmasında redifin büyük rolü vardır. Redifin şiirde bulunması şart değildir. Bununla birlikte divan şairleri redifi bir ahenk unsuru olarak oldukça sık kullanırlar. Redif, “revîden (asıl kafiye harfi) sonra gelen ve aynen tekrarlanan ses veya sesler” olarak tanımlanabilir (Saraç, 2009, s. 137). Akün (1994, s. 402), şiirde redifin genellikle bir duygu ya da düşünceye zemin hazırlamak suretiyle şiire konu bütünlüğü kazandırdığını ve dolayısıyla şiirin yek-ahenk olmasını sağladığını vurgular. Dilçin (2004, s. 117) ise yek-ahenk gazeli tanımlarken, beyitler arasında bulunması gereken anlam bütünlüğünün, redifin oluşturduğu kavram birliği haricinde oluşması gerektiğinin altını çizer. Redifin, yek-ahenkliğin sağlanmasındaki önemi oldukça açıktır. Bununla birlikte bir gazelin yek-ahenk olabilmesi için elbette redif kullanımı zorunlu değildir. Bu çalışmada değerlendirilen iki yek-ahenk gazelde ise beyitler arası konu bütünlüğü “tevekkül” ve “tevekkül et” redifleri ile sağlanmıştır.

Sabrî'nin (Seyyid Mehmed Emin) “Tevekkül” Redifli Gazeli

Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün

Bî-behre kalur mı dil-i gûyâ-yı tevekkül

İksîr-i murâdât iken esmâ-yı tevekkül

(Tevekkül esması, muratların iksiri iken, tevekkül diyen dil nasipsiz kalır mı?)

Rû-mâl-i teveccühde bulur matlab u kâmi

Zânû-zede-i kible-i vâlâ-yı tevekkül

(Tevekkülün yüce kiblesine (doğru) diz çöken, (o kibleye) yönelip yüz sürdüğünde, istek ve arzusuna erişir.)

Vâ-beste olur rişte-i takdîr ü kazâya

Peygûle-nişînân-ı zevâyâ-yı tevekkül

(Tevekkül zaviyesinin köşesinde oturan, kaza ve kader ipine bağlanır.)

Ârâyîş-i devrâna nigâh eylemez aslâ

Bir dil kim ola nâdire-pîrâ-yı tevekkül

(Tevekkülün ender güzelliği (gibi) olan bir gönül, dünyanın süslerine asla bakmaz.)

Dilden giderür cümle hümûm ile gumûmı

Keyfiyyet-i peymâne-i sahbâ-yı tevekkül

(Tevekkül şarabının kadehinin keyfiyeti, kederleri ve gamları gönülden giderir.)

Elbette bulur dürr-i girân-mâye-i kâmi

Ol kim ola gavta-zen-i deryâ-yı tevekkül

(Tevekkül deryasına dalan kişi elbette muradının kıymetli incisini bulur.)

Tâb-âver olur bezm-i neşât-ı dile Sabrî

Revnaq-fiken-i câm-ı tarab-zâ-yı tevekkül (G.55) (Belli, 2022, s. 159)

(Ey Sabri! Tevekkülün neşe veren kadehinin parlaklığı, gönlün neşe meclisine parıltı olur.)

Sabrî ve Gazeli Hakkında Genel Değerlendirme

Sabrî (Seyyid Mehmed Emin)³ (ö. m. 1814) Mora şairlerindedir. Abdurrahman Sami Paşa tarafından yazılan tercüme-i hâlinde şairin; küçük yaşta çiçek hastalığı yüzünden gözlerini kaybettiği, küçüklüğünden itibaren âlimler, arifler ve ediplerle birlikte bulunduğu, nakibüleşraflık vazifesinde bulunduğu; maneviyatı kuvvetli, kalp gözü açık bir zat olduğu zikredilmektedir (Belli, 2022, s. 14).

Belli (2022, s. 8), Sabrî’de Nedimâne söyleyişin hâkim olduğunu; şiirlerinin dil bakımından oldukça sade ve akıcı olması yönüyle Nedim’in gazellerine benzediğini; kasidelerinde kullandığı dilin gazellerine nispetle ağır olduğunu; kasidelerinin klâsik edebiyata uygun şekilde zincirleme terkiplerle dolu olduğunu; gazellerinin ise oldukça sade ve samimi bir üslupla yazıldığını ifade eder.

Sabrî’nin tevekkül redifli gazeli de onun edebî şahsiyeti ve manevi yönü ile ilgili verilen bu bilgileri kısmen teyit eder niteliktedir. Şair, gazelinde tevekkül konusunu edibane bir surette ifade etmiştir. Aynı zamanda ahenk unsuru olarak gördüğü tevekkül redifini, tüm beyitlerde tamlama unsuru olacak biçimde kullanmıştır. Gazelde kafiye, elif (l) harfinin uzun ünlü değeri kazandırdığı “â” sesi ile sağlanmış. Klâsik Türk şiirinde kafiye harfi harekeli ya da harekesiz olabilir. Kafiyenin, tamamı uzun ünlü olan aslî ya da aslî değerdeki seslerle sağlanmış olması kabul edilebilir bir durumdur. Sabrî, hezec bahrinin “mef’ülü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ülün” veznini başarıyla kullandığı gazelinde, klâsik Türk şiiri üslubunu muhafaza ederek bir yandan çok sayıda zincirleme tamlama ve teşbih örneği ortaya koyarken diğer yandan anlamı şekle feda etmeden bir denge gözetmiştir.

Sabrî Dîvânı’nda tevekkül redifli tek manzume bu gazeldir; “tevekkül” kelimesine de başka bir beyitte rastlanmamıştır. Bir şairin şiirdeki maharetini tek bir gazelle ölçmek elbette mümkün değildir. Divanın tamamı da esas alınsa Sabrî’nin şairliği ile ilgili nihai tespitler yapmak hatalı olabilir. Nitekim Abdurrahman Sami Paşa onun kayıp olan divanına nispetle daha küçük hacme sahip olan bu divanındaki şiirlerin gençlik yıllarına ait olduğunu ifade etmektedir (Belli, 2013).

³ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Belli (2022, ss. 2-6).

Sabrî'nin ilerleyen yıllarda yazdığı şiirlerin gerek şekil gerekse muhteva açısından daha başarılı olması muhtemeldir.

Erzurumlu Zihnî'nin "Tevekkül Et" Redifli Gazeli

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Eyler Hudâ metâlibi hâsıl tevekkül et

Kalbinden eyle tarh-ı vesâ'il tevekkül et

(Kalbinden vesileleri çıkarıp tevekkül et; Allah isteklerini verir.)

Tâ geçmesin kavâfil-i fikr ıztırâb ile

Tefvîze kıl umûru mukâbil tevekkül et

(Düşünce kabileleri sıkıntılarla geçmesin. İşleri Allah'a havale edip tevekkül et.)

Kûyunda çok cidâl u kîtâl ey gönül yine

Oldukça ol mehâlike vâsıl tevekkül et

(Ey Gönül! Köyünde yine çok kavga ve savaş var. O tehlikelere uğradıkça tevekkül et.)

Kâlâ-yı vasla nakd-ı vücûdu nisâr edüp

Bu emre eyle cânını kâ'il tevekkül et

(Kavuşmanın sermayesine vücut nakdini saçıp bu emre canını razı eyle, tevekkül et.)

Tesyîr eder sefâyin-i tevfiği müste'ân

Lâ-büd verir hevâ-yı mu'âdil tevekkül et

(Allah elbette gerekli havayı (rüzgârı) verip yardım gemilerini yürütür, tevekkül et.)

Zihnî bu şeb o mihr-i cihân-tâba bak gelir

Gün doğmadan neler doğar ey dil tevekkül et (G.27) (Macit, 2018, s. 119)

(Ey Zihnî! Bak, bu gece o cihanı aydınlatan güneş (sevgili) gelir. Ey Gönül! Gün doğmadan neler doğar, tevekkül et.)

Erzurumlu Zihnî ve Gazeli Hakkında Genel Değerlendirme

Erzurumlu Zihnî'nin⁴ (ö. m. 1794-97 arası) hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Macit (2018, s. 1), Zihnî mahlasını kullanan onlarca şairden hangisinin Erzurumlu Zihnî olduğunu tespit etmenin güçlüğüne; Erzurumlu şairlerle ilgili eski kaynaklarda da Zihnî ile ilgili bilgi bulunmadığını, bu sebeple Zihnî'nin hayatı hakkındaki malumatın şiirlerinden çıkarılanlarla sınırlı

⁴ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Macit (2018, ss. 1-3).

olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Erzurumlu olduğuna dair ketebe kaydı ve Erzurum'da görev yapmış devlet adamlarına yazdığı manzumeler Erzurumlu olduğunu ya da Erzurum'da bulunduğunu teyit etmektedir.

Erzurumlu Zihnî, başta Erzurumlu Hâzık (ö. m.1763) olmak üzere çok sayıda divan şairinden etkilenmiştir. Macit (2018, s. 243), bu durumun Zihnî açısından olumsuz etkisini şöyle yorumlar: “Zihnî gibi devrinde dahi yeterince tanınmamış şairlerin diğer şairlerle münasebetini, kullandığı redifler bile hemen ele verir... Zihnî, divan şiiri için söz konusu edilen *devir üslubunu* eserlerinde yansıtmış olmakla birlikte şahsi üslubunu bulamamış bir şairdir.” Bununla birlikte Zihnî'nin yeterli şiir bilgisine sahip olmadığı kesinlikle söylenemez. Nitekim edebî sanatları kullanımı ve aruza olan hâkimiyeti ortadadır.

Şair, “tevekkül et” redifli gazelinde muzârî bahrinin en sık kullanılan vezinlerinden biri olan “mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün” veznini kullanmıştır. Gazelde kafiye, “l” harfi (ل) ile sağlanmıştır. Bu harfi, önündeki kısa ünlü olan “i” sesi ile birlikte gazelin tamamında kullanan şair, klâsik Türk şiirinde bir manzumenin kusursuz mukaffa kabul edilmesi için gereken şartı sağlamıştır. Bu kullanım şairin klâsik şiir tekniğine hâkimiyeti açısından önemlidir. Klâsik Türk şiiri bağlamında değerlendirildiğinde Erzurumlu Zihnî'nin gazel dilinin sade ve akıcı olduğunu söylemek mümkündür.

Erzurumlu Zihnî Dîvânî'nda farklı gazelerde tevekkül konulu beyitler bulunmaktadır. Bu örneklerin bazıları da şühane yahut âşıkane gazellerdedir. Aşağıdaki örnekte tevekkülün, aşüfte, yâr, saki, bezm-gâh gibi kelimelerle aynı gazelde kullanımı ve diğer beyitlerle birlikte oluşturduğu bağlam dikkate alındığında buradaki tevekkülün yâre kavuşma yolunda olduğunu söylemek mümkündür:

Bilenler bast-ı hân-ı feyzi geçmiştir tekâ-pûdan

Tevekkülkâr olanlar rızık için bir şahsa kul olmaz (G.149/5) (Macit, 2018, s. 166)

(Feyiz hanını açmayı bilenler, (rızık için) koşuşturmaktan vazgeçmiştir. Tevekkül edenler rızık için bir şahsa kul olmaz.)

Benzer bir kullanım da aşağıdaki beyittedir. Klâsik Türk şiirinde âşığın olmazsa olmazı, rakip ile mücadelede Zihnî, tevekkül kılıcıyla savaşmaktadır:

Yâ hû deyüp tevekkül[i] şemşîr eyledim

Girdim hulûs-ı bâl ile ağıâr cengine (G.289/3) (Macit, 2018, s. 222)

(Yâ hû deyip tevekkülü kılıç eyledim; gönül temizliği ile ağıarla savaşa girdim.)

Bu tür örnekler tevekkül kavramının aşk bağlamında kullanımını göstermesi açısından dikkate değerdir.

İslami Türk Şiirinde Tevekkül İle İlgili Örnek Beyitler ve Dil İçi Çevirileri

Râh-ı 'ışka girmede mâye tevekküldür hemân

Hâletî yohsa müfid olmaz bu yolda ihtiyât (Azmiâde Hâletî, G.357/5) (Kaya, 2017, s. 369)

(Ey Hâletî! Aşk yoluna girmede asıl olan tevekküldür; yoksa bu yolda ihtiyatın faydası olmaz.)

Baş egmezüz edânîye dünyâ-yı dîn için

Allâhadur tevekkülümüz i'timâdumuz (Bâkî, G.192/2) (Küçük, t.y., s. 161)

(Alçak dünya için alçaklara baş eğmeyiz; tevekkülümüz, itimadımız Allah'adır.)

Tevekkül kıl Hudâya çekme gam ey Dürri-i bî-kes

İder her matlabuñ hâsıl senüñ ol kâdir [ü] dâna (Dürri, K.5/45) (Vural, 2020, s. 51)

(Ey Kimsesiz Dürri! Gam çekme, Allah'a tevekkül et. Her şeye güç yetiren ve her şeyi bilen, senin her isteğini verir.)

Dürri mütehammil gerek erbâb-ı tevekkül

Biz râzıyuz i'tâsına Hallâk-ı cihânuñ (Dürri, Kt.43/1) (Vural, 2020, s. 201)

(Ey Dürri! Tevekkül erbabının tahammüllü olması gerekir. Biz cihanın yaratıcısının verdiği razıyız.)

Kıl tevekkül iste rızkuñ kâsimu'l-erzâkdan

Kûşe-i bî-tûşeñe gökden su yağa aş ine (Filibeli Vecdî, G.62/3) (Kavruk & Selçuk, 2017, s. 127)

(Tevekkül edip rızkını, rızıkları taksim edenden iste (ki) azıksız köşene, gökten su yağıp yemek insin.)

Hâlâ reh-i vâdî-i tevekkülde mukîmiz

Zâhirde dehen-beste vü bâtında [kelîmiz] (Haşmet, Trkb. 23/116) (Aksoyak & Arslan, 2018, s. 97)

(Hâlâ tevekkül vadisinin yolunda mukimiz; görünüşte suskunuz fakat kalben konuşuruz.)

Tevekkül eyleyüp dil zevrakını bahr-i 'ışka sal

Üşenme Hecriyâ kim rûzgârımız muvâfıkdur (Hecrî, G.61/5) (Zülfe, 2010, s. 112)

(Ey Hecrî! Tevekkül eyleyip gönül kayıgını aşk denizine sal; üşenme, rûzgârımız uygundur.)

Niçün endişe yiyem mekr-i rakîbinden anun

Çünkü hırz oldı [tevekkeltü 'alellâh] bana (Karamanlı Aynî, G.9/2) (Mermer, 2020, s. 267)

(Rakibin hilesinden niçin endişe edeyim. "Allah'a tevekkül ettim" duası bana koruyucu oldu.)

Dîvâne gibi râh-ı tevekkülde mukîm ol

‘Akla özenüp diñleme pendin ‘ukalânîñ (Leylâ Hanım, Trkb.6/10) (Arslan, 2018, s. 88)
(Tevekkül yolunda, divane gibi mukim ol; akla özenip de akıllıların nasihatini dinleme.)

‘Akîde süst ise âdem düşer tûşe için kayda

Metânetdür hele bâb-ı tevekkülde mukîm olmak (Mehmed Sıdkî, G.133/3) (Eren, 2017, s. 76)

(İman zayıf ise insan rızık için endişeye düşer. Tevekkül kapısında mukim olmak metanettir.)

Dem olmaz dil gamuñla hurrem olmaz

Tevekkül ehline ni‘met kem olmaz (Muhyî, G.265/1) (Arslan, 2020, s. 285)

(Gönle, senin gamınla sevinmediği bir an yoktur. Tevekkül ehli için az ve kötü nimet olmaz.)

Tarîk-ı mîhrde feyz-i tevekküldür gören kârı

İrişmez feyz-i feyyâza ki her kim fikr-i zâd eyler (Nigârî, 213/4) (Bilgin, 2017, s. 136)

(Sevgi yolunda iş gören, tevekkül feyzidir. Her kim azık düşüncesinde olursa, feyz vericinin feyzi ona erişmez.)

Sâlik-i râh-ı rızâyız uğradıkça mihnete

Bâr-ı sabrı beste-i dûş-ı tevekkül eyleriz (Osman Nevres, G.99/6) (Kaya, 2020, s. 244)

(Biz rıza yolunun yolcusuyuz; sıkıntıya uğradıkça, tevekkül omzuna sabır yükünü bağlarız.)

Uzatma dest-i hâceti zinhâr kimseye

Âb-ı ricâdan el yu tevekkül zamânıdır (Ravzî, G.236/2) (Aydemir, 2017, s. 228)

(İhtiyaç elini sakın kimseye uzatma; ümit suyundan elini yıka (istemekten vazgeç). Tevekkül zamanıdır.)

Vuslat-ı yârdur te’emmülümüz

Cânib-i Hakk’adur tevekkülümüz (Ravzî, G.342/1) (Aydemir, 2017, s. 271)

(Düşüncemiz ve emelimiz, sevgiliye kavuşmaktır; tevekkülümüz, Hakk’adır.)

Hücûm-ı kesret-i gam dâ'im isti'lâ ider kalbe

Tevekkül hısnına mahsûr olaldandur emân bulduk (Sa'îd Giray, G.94/4) (Karaköse, 2017, s. 130)

(Gam çokluğunun hücumu, kalbi daima istila eder. Tevekkül kalesinde mahsur olduğumuzdan beri eman bulduk.)

Hısn-ı tevekküldedir her neleri var ise

Yok keder-i dehrden hiç elem-i evliyâ (Sâkîb Dede, K.9/36) (Arı, 2018, s. 99)

(Evliyanın neleri var ise hep tevekkül kalesindedir; dünya kederi hiç yoktur.)

Sôfi odur ki yüzi suyun yire salmaya

Ehl-i tevekkül ola temennâsı olmaya (Taşlıcalı Yahyâ, G.425/4) (Çavuşoğlu, 2023, s. 449)

(Sufi, yüzü suyunu yere salmayandır, minnet etmeyendir; tevekkül ehli olandır.)

Oklarun peyk-i beşâretdür eyâ kaşı kemân

Zahm-ı peykânûñ gül-i bâğ-ı tevekküldür baña (Taşlıcalı Yahyâ, G.425/4) (Çavuşoğlu, 2023, s. 253)

(Ey kaşı yay gibi kavisli sevgili!) Okların (kirpiklerin) benim için müjde habercisi; temrenin açtığı yara da tevekkül bağının gülüdür.

Erişür ey Vusûlî menziline

Reh-nümûnı kimün tevekkül olur (Vusûlî, G.43/5) (Taş, 2010, s. 83)

(Ey Vusûlî! Kimin rehberi tevekkül olursa o kimse menziline erişir.)

Sonuç

Türklerin İslamiyet'i kabulü, İslamiyet öncesi edebiyat geleneğini hem şekil hem muhteva açısından büyük ölçüde etkilemiştir. Türk dili ve edebiyatı bu etki ile yüzyıllar boyunca zenginleştikçe İslami Türk şiiri, isimlendirmesi altında yer almayı hak eden çok sayıda eser vücut bulmuştur. Şekille ilgili katı kurallara rağmen istedikleri muhtevayı rahatlıkla ifade edebilme kabiliyeti olan çok sayıda şair yetişmiştir.

Bu çalışmada "Osmanlı devri İslami Türk şiiri", ve "yek-ahenk" kavramlarıyla ilgili değerlendirmelerin yapıldığı bölümlerin ardından önce tevekkül konulu iki yek-ahenk gazel, ardından tevekkül ile ilgili farklı asırlara ait divanlardan seçilen beyitler incelenmiştir. Bu bağlamda, Alvarlı Muhammed Lutfî, Azmizâde Hâletî, Bâkî, Dürrî, Erzurumlu Zihnî, Filibeli Vecdî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Haşmet, Hecrî, Karamanlı Aynî, Leylâ Hanım, Mehmed Sıdkî, Muhyî, Nailî-i Kadîm, Nigârî, Osman Nevres, Ravzî, Sabrî, Sa'îd Giray, Sâkîb Dede, Taşlıcalı Yahyâ, Vusûlî ve Mehmed Âkif Ersoy'un tevekkül ile ilgili beyitleri kullanılmıştır. Bir beyti doğru yorumlamak dolayısıyla tevekkül ile ilgili kullanımların hangi durumla ilişkili olduğunu tespit

edebilmek; beyti, yer aldığı manzumenin konusundan bağımsız değerlendirmekle mümkün olamaz. Örnek beyitlerin yer aldığı manzumelerin muhtevası, tevekkülün hangi bağlamda kullanıldığını işaret eder. Makalenin hacmi göz önünde bulundurularak beyitlerin yer aldığı manzumelere bu çalışmada yer verilememiştir. Tevekkülle ilgili beyitler bağlamlarıyla birlikte değerlendirildiğinde zengin bir kullanım karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerden hareketle, İslami Türk şiirinde dünyevi ve uhrevi birçok durumda tevekkülün bir çare olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür. Önemli olan anlık tevekkül değil bilakis tevekkülde sebat edebilmektir. Belki de bu sebat, tasavvufî tasniflerde yer alan, tevekkülün insanda bir hâl ya da makam olabilmesi ile alakalıdır. Örnekler incelendiğinde genel anlamda tevekkülün fazileti ve faydalarını ifade eden, hemen her konuda doğrudan Allah'a tevekkülü salık veren nasihat içerikli beyitlerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bunların yanında aşk yoluna girmede, sevgiliden gelen eziyetlerde, yâre kavuşma yolundaki sabır sürecinde, ağyar (rakipler) ile mücadelede, dünyevî sıkıntılar ve başa gelen musibetlerde, tasavvuf yolunda ve sufi olmada, kader ve kazaya rıza göstermede, rızık istemede ve takdir edilen rızka razı olmada, dünyalık makam beklentisinde, istek ve arzulara kavuşma yolunda tevekkül ile ilgili kullanımlar görmek mümkündür. Bu çalışmada kullanılan beyitler, Osmanlı dönemi şairlerine ait divanlardan seçilmiştir. Hamuru dinî kaynaklarla yoğurulmuş bir edebiyatın İslam'ın son derece önem verdiği bir konuya kayıtsız kalmadığı ortadadır. Üstelik doğrudan dinî türlerle ilgili olmadığı için hatalı bir adlandırmayla "din dışı" olarak ifade edilen manzumelerde dahi dinî referansların etkisi apaçık görülmektedir.

Osmanlı dönemine ait neşredilecek edebî metinlerin günden güne azalması, muhteva merkezli çalışmaların sayısındaki artışı tetiklemektedir. Bu tür çalışmalar arttıkça yeni farkındalıklar oluşmakta ve yeni yorumlara kapı aralanmaktadır. Birçok açıdan sınırlandırılan bu çalışma dahi İslami Türk şiiri ya da klâsik Türk şiiri sahasında tevekkül ile ilgili çok sayıda tez ve makale hazırlanabileceğini göstermektedir. Bu konuda yapılan taramalar sadece "tevekkül" kelimesiyle sınırlandırılmayıp kelimenin anlamdaşlarıyla ya da bu anlamı ifade eden diğer kelime gruplarını kapsayacak şekilde genişletildiğinde birçok divanın bu tür çalışmalara kaynaklık edebileceğini söylemek mümkündür. Bu konu hakkında temel İslam bilimleri ile felsefe ve din bilimlerinin başı çektiği, daha ziyade tasavvuf ve psikoloji temelli çalışmaları, edebiyat merkezli çalışmalarla zenginleştirmek edebiyat alanındaki önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Extended Abstract

Turkish literature during Ottoman period developed largely under the influence of Islam. A large portion of the works written during this period are in the form of poetry. For this reason, the number of poems with Islamic content is also quite high during this period. In this context, one of the subjects that Ottoman poets dealt with is tawakkul. After the acceptance of Islam, many works with different literary understandings were written about tawakkul in Turkish literature. The frequent use of tawakkul in Islamic Turkish literature can be evaluated as a reflection of the importance given to this subject in the Quran, Sunnah and Sufism. The Quran, Sunnah and Sufism are the basic sources of Islamic Turkish poetry. This study aims to reveal the use of the concept of tawakkul in Islamic Turkish poetry with examples. It was thought that the number of poems written about a subject would be one of the indicators of the importance given to that subject by the poets. It was thought that especially the ghazals dealing with the subject of tawakkul would be useful in terms of exemplifying the subject. All of the couplets used in this study were selected from divans belonging to Ottoman period poets. Since the aim of the study was not to identify all poems dealing

with the subject of tawakkul in Islamic Turkish poetry during the Ottoman period, only the sampling method was used. No other criterion was applied to the selected couplets other than their subjects. In this study, firstly, the religious sources of tawakkul were outlined in general terms, then a general evaluation was made about the subject of tawakkul in Islamic Turkish poetry during the Ottoman period. Then, information was given about the yek-ahenk ghazal. After these sections, first, two yek-ahenk ghazals dealing with the subject of tawakkul belonging to Sabrî and Erzurumlu Zihnî were examined in terms of poetic language and poetic technique. Then, intralingual translations of sample couplets taken from twenty-one poets who lived in different centuries were made. In this context, the couplets of Alvarlı Muhammed Lutfî, Azmizâde Hâlefî, Bâkî, Dürrî, Filibeli Vecdî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Haşmet, Hecrî, Karamanlı Aynî, Leylâ Hanım, Mehmed Sıdkî, Muhyî, Nailî-i Kadîm, Nigârî, Osman Nevres, Ravzî, Sa' id Giray, Sâkîb Dede, Taşlıcalı Yahya, Vusûlî and Mehmed Âkîf Ersoy regarding tawakkul were used. Based on these examples, it is possible to say that tawakkul has been accepted as a solution in many situations related to this world and the hereafter in Islamic Turkish poetry. When the examples are examined, the density of the couplets with advice content, which generally express the virtues and benefits of tawakkul in Allah and directly recommend tawakkul in Allah in almost every subject, is striking. It is also possible to see this in entering the path of love, in the torments coming from the beloved, in the process of being patient in order to be reunited with the beloved, in the struggle with rivals, in worldly troubles and calamities, in the path of Sufism, in accepting fate and destiny, in asking for sustenance, in accepting the sustenance that is destined, in waiting for worldly status, in the path of achieving desires and wishes. The examples examined have shown that a literature whose source is the religion of Islam does not remain indifferent to a subject that Islam attaches great importance to. Even this study, which is limited in many respects, shows that many articles and theses can be prepared about tawakkul in Islamic Turkish poetry or in classical Turkish poetry. When the research on this subject is not limited to the word tawakkul but is expanded to include synonyms of the word or other word groups expressing this meaning, it is possible to say that many Ottoman period divans can be a source for such studies. New literary studies on this subject will fill an important gap.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. & Arslan, M. (2018). *Haşmet Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 9, ss. 389-427). TDV Yayınları.
- Arı, A. (2018). *Sâkîb Dede Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Arslan, M. (2018). *Leylâ Hanım Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Arslan, M. (2020). *Muhyî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Aydemir, Y. (2017). *Ravzî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Belli, H. (2013). *SABRÎ, Karayılan-zâde Seyyid Mehmed Emin*. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sabri-kara-yilanzade-seyyid-mehmed>

- Belli, H. (2022). *Sabrî (Seyyid Muhammed Emin) Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Bilgin, A. A. (2011). Tekke Edebiyatı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 40, ss. 381-384). TDV Yayınları.
- Bilgin, A. A. (2017). *Nigârî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Çağrı, M. (2012). Tevekkül. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 41, ss. 1-2). TDV Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (2023). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- DİB Kur'an-ı Kerim Meâlî* (2011). (H. Altuntaş & M. Şahin, Çev.). DİB Yayınları.
- Dilçin, C. (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, A. (2017). *Mehmed Sıdkî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2021). *Safahat*. (N. Turinay, Ed.). TBMM Yayınları.
- Gazâlî (2023). *Cennete Doğru Âbidler Yolu Minhâcû'l-Âbidîn*. (A. Kaya, Çev.). Semerkand Basım Yayın.
- Gökcan, M. (2018). Tasavvufta Tevekkül Anlayışı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 18 (1), 131-165. <https://doi.org/10.30627/cuilah.440614>
- İpekten, H. (2019). *Nâ'îlî-i Kadîm Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Karaköse, S. (2017). *Sa'id Giray Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Kavruk, H. & Selçuk, B. (2017). *Filibeli Vecdî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Kaya, B. A. (2020). *Osman Nevres Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Kemikli, B. (2014). *Alvarlı Muhammed Lutfî Dîvân-ı İlâhiyât Seçmeler*. DİB Yayınları.
- Kemikli, B. (2017). *Şiir ve Hikmet*. Kitabevi Yayınları.
- Köksal, M. F. (2005). *Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları*. Akçağ Yayınları.
- Küçük, S. (t.y.). *Bâkî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Macit, M. (2018). *Zihnî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Mermer, A. & Koç Keskin, N. (2016). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2009). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Anadolu Üniversitesi AÖF yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2014). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. Gökkuşbe Yayınları.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1994). *Edebiyat Lügati*. Enderun Kitabevi.
- Taş, H. (2010). *Vusûlî Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.
- Uludağ, S. (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı Yayınevi.
- Vural. (2020). *Dürrî Ahmed Efendi Dîvânı*. KTB.KYGM Yayınları.

Yalçinkaya, Ş. (2019). Yek-Âhenk ve Yek-Âvâz Gazel İçin Birer Terim Mi Yoksa Beğeni İfadesi Midir? *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 243-256.
<https://doi.org/10.34083/akaded.649019>

Yılmaz, H. K. (2016). *Ebû Nasr Serrâc Tûsî el-Lüma' İslâm Tasavvufu*. Erkam Yayınları.

Zülfe, Ö. (2010). *Hecrî Divânı*. KTB. KYGM Yayınları.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0